

«Наша Парафія»

Парафія святого Архистратига Михаїла, Київ, Пирогів

Медіатека >>

Духовна музика у творчості Порфирія Демуцького

Наталія Пиж'янова

Зайдіть на сторінку [Порфира Демуцького](#)

Щиро дякуємо науковцю Наталії Пиж'яновій за надані матеріали.

Хор Порфирія Демуцького представляв собою спільноту мешканців села Охматів, які виконували автентичні народні пісні. Разом з тим, нами було визначено, що на етапі становлення діяльність колективу мала дещо інше спрямування, а саме — виконання духовних творів. Даний аспект (виконання духовної музики) є малодослідженим у вивченні творчого шляху П. Демуцького, як композитора, та керівника очолюваного ним Охматівського хору.

Так, з тексту листа до М. Лисенка [1, с. 189], датованого 20 червнем 1888 року стає зрозумілим, що П. Демуцький брав участь у церковних службах, як учасник співочого колективу. Він був організатором — засновником чоловічого тріо, що супроводжував співом Богослужіння. У даному контексті П. Демуцький [2] зазначає: «Ми зорганізувались в тріо, котре і виступало в Янишівській церкві на службі Божій... Думаю, що це то й було зародком того живого діла, котре в Охматові розвилось до великого хорового організму». З даного приводу, Г. Зленко зазначав: «Порфирій Демуцький заснував хор церковний, який співав у місцевій церкві, однак, дуже скоро хор зажив розголосу довкола Охматова і його стали запрошувати у сусідні села під час місцевих храмових свят, що ще більше зміцнило славу хору» [3, с. 78–79]. У примітках про діяльність Охматівського хору М. Комаров зазначав: «Слава його церковного хору дійшла і до Києва до Святейшого Синода, П. Демуцький і його колектив був удостоєний благословення, як образцовий церковний хор» [4, с. 74].

З наукової періодики того часу [5] відомо, що у жовтні 1900 року село Охматів відвідав вікарій Київської єпархії Сергій. Ним та супроводжуючими особами описано, що відвідини охматівського храму супроводжувались співом церковного хору під орудою П. Демуцького, який був укомплектований 200 селянами.

Зі спогадів П. Демуцького про заснування колективу стає відомо, що: «З початку праці з своїм народнім півчим гуртком я розучував мелодії херувімські, дуже півуче „Святий Боже“, різні „Господи помилуй“, котрі були построєні в терцію проти основного голосу (альта), котрий вів мелодію — путь. Це мені давалось далеко легше ніж звичайне общєзнане придворне „Господи помилуй“, в широкім тоні, де терція од супутнього голосу одстояла далеко і не йшла поруч» [6]. Не зважаючи на значну кількість архівних матеріалів, дані про виконання Охматівським хором літургійної музики у дослідженнях науковців практично відсутні.

З архівних фондів [7] вдалося відновити інформацію про те, що у 1904 році на концерті у м. Одеса була виконана церковна музика старовинних наспівів, які зібрав П. Демуцький від дяків, хоча в місцевих газетах, що надрукували відгуки («Южные записки», «Одесский листок») про це не згадується. Проте, ми вважаємо факт виконання церковних наспівів надзвичайно цікавим, оскільки, виходячи з змісту архівних джерел [7], стає зрозумілим, що церковна музика зазнала регіонального

впливу. Окремі пісні, що були виконані на концерті («Милость Мира»), згодом увійшли до «Літургії» П. Демуцького: «Особливо цікаво знати мені, яке враження на Вас справили наші церковні мотиви „Милость мира“, „Господи помилуй“, „Подай Господи“. Добув їх від старих дяків і від народу» [8].

Зрозуміло, що П. Демуцький міг «добути» церковні мотиви лише у Охматові, про проблематичність запису такого типу мелодій він вказує у автобіографії.

Про своє захоплення духовною музикою П. Демуцький зазначав: «Особливо любив я церковні співи і завжди ходив на вечерню службу. Одночасно з записами пісень я розшукував і таких співаків, котрі знали церковні старинні мелодії. Признаюсь, що їх було багато, але трудно було од них випросити запис... я думав, що ті мотиви є загальним надбанням... тепер я уже нігде не можу здобути їх» [9]. Наведений уривок спогадів, значною мірою, пояснює труднощі з якими довелося зіткнутися П. Демуцькому під час запису духовних творів. Не зважаючи на це, композиторів вдалося зібрати певну кількість старовинних церковних мелодій, які виконував хор під його орудою: «Хоръ образцово исполнилъ нѣсколько старинныхъ духовныхъ кантовъ на малороссійскомъ языкѣ, представляющихъ рѣдкія и прекрасныя мелодіи» [5, с.89–90]. На їх художню цінність вказав вікарій Київської єпархії Сергій. На нашу думку, особливо важливими є відомості, що духовні канти були виконані українською мовою.

Духовна музика П. Демуцького прозвучала, також, у виконанні хору УАПЦ 21–30 жовтня 1921 року під час Всеукраїнського православного церковного собору. Під час дискусій Собору було виконано й літургії інших композиторів — П. Козицького, К. Стеценка, Я. Яциневича, Г. Давидовського [10]. Серед інших, «Літургія» П. Демуцького відрізнялася найбільшою наближеністю до сільської церковної музики, спорідненістю з народними мелодіями.

Літургія, що була виконана під час першого собору УАПЦ була аранжована та скорочена. Аналіз даної «Літургії» досить повно розкрито у публікаціях О. Засадної [11]. Разом з тим окремого аналізу потребує рукопис [12], неопублікований першоваріант, що став основою виконаної на Соборі УАПЦ літургії 1922 року. Охарактеризуймо його ознаки:

1. Мішаний склад виконавців з поділом на сопрано, альт, тенор, бас.

2. Антифонне викладення. У партитурі зустрічається поділ на тріо, що чергується зі співом хору. Розподіл на тріо солістів не вірно позначений в партитурі, на нашу думку, композитор мав на увазі розподіл на великий та малий хор (антифони). На вірність такої думки вказує практика застосування П. Демуцьким двох хорів під час концертної та гастрольної діяльності Охматівського хору, хоча жодна партитура не має відповідних поміток. На думку К. Квітки, практика застосування двох хорів пов'язана з досвідом П. Демуцького у контексті впливу духовної освіти. Додатковим підтвердженням вищезазначеного є опис виконання духовної музики Охматівським колективом: «Во время благословения Владыкою крестьянъ, хоръ, раздѣлившись на двѣ половины, исполнялъ различныя церковныя пѣснопѣнія» [5, с.89].

3. Літургія написана двома мовами. В усіх розділах є українська літера «і», позначення ж літери «и» замінено російською «ы», проте це характерно усім нотам П. Демуцького, поряд з такою літерацією ми зустрічаємо й староруське «ѣ». Паралельно існують примітки італійською мовою. Так, у № 10 є агогічні відхилення *Maestoso*, *Marcato*, що існують паралельно з позначеннями «Умеренно», «Плавно», «Скоро». А на 5 аркуші примітки динаміки **ff** існують поруч з «громко и скоро». Це зустрічається, також, в інших номерах. Те, що П. Демуцький, як і інші композитори того часу, до 1918 року писав тексти «гражданкою» (українські слова російською мовою) пояснюється заборонаю написання та виконання канонічних текстів українською мовою. Ймовірно, що український текст був дописаний П. Демуцьким у 1917 році, після обмеження повноважень Синоду.

Під час укладення літургії П. Демуцьким було обрано різні методи опрацювання матеріалу, серед яких:

- авторські музичні твори покладені на відомі літургійні тексти, наприклад, «Милость мира» та «Видехом в свет истинный»;

- церковні обіходи різних років: синодальний обіход 1816, 1892, 1902 років. Також присутні мотиви, які П. Демуцький позначає як «з старих нот». Перший номер збірки містить примітку «з старих нот Григора Бережицького», який був помічником П. Демуцького та одним з перших учасників Охматівського колективу;
- псалми;
- обіходні мелодії з Валаамського монастиря;
- обробка окремих номерів — «записано з голосу», «записано з голоса хора», «записано від старих дяків», «сообщено Г. Бережицким»;
- використання лаврського, грецького, болгарського розспівів.

Стосовно типів народного багатоголосся П. Демуцький найчастіше використовує:

- терцієву втору. Вона присутня в усіх номерах «Служби Божої» в жіночих партіях і розходить у сексту лише епізодично;
- відхилення нижнього голосу (що у більшості випадків представляє собою унісон або октавний унісон) від основної (жіночої) партії, що має терцієве викладення — зустрічається протягом циклу;
- респонсоре викладення. Найчастіше подається у альтовій партії, згідно народній традиції поліфонічних пісень, де заспівувачем є альт. Проте, зустрічається й заспів чоловічих голосів (арк. 38) в октаву, що через 2 такти підтримується жіночим основним голосом, до якого альт утворює підголосок в наступному такті;
- рух паралельними тризвуками. Зустрічається протягом всього циклу;
- часткові унісони. Представляють собою викладення чоловічих партій тенора і баса в октавний унісон, часто партія представляє собою одну мелодичну лінію, коли бас і тенор повністю повторюють однакову мелодію і не розходяться на окремі голоси. Досить розповсюдженим варіантом є дубляж чоловічими голосами партії альтя;
- загальнохорові унісони. Зустрічаються протягом циклу значну кількість раз, частіше у каденціях, що є прямою ознакою народних пісень.

Цікаво, що деякі мистецтвознавці зазначають про те, що К. Стеценко вплинув на написання духовної музики П. Демуцьким. Так, характеризуючи духовну музику України 1920-х років О. Засадна зазначає: «У Літургії (мається на увазі літургія П. Демуцького), безперечно, відтворено впливи богослужбової творчості К. Стеценка. Насамперед, потрібно враховувати, що своєрідним предтечею даного циклу є Стеценкова «експериментальна» «Літургія св. Іоана Золотоуста для хору та народного співу», написана у 1921 році» [11]. У цілому погоджуючись з основними результатами наукової розвідки дослідниці, вважаємо за доцільне уточнити деякі дискусійні аспекти.

Літургія для жіночого хору, на яку посилається науковець О. Засадна була надрукована у 1922 році, проте архівні матеріали [8] засвідчують, що окремі номери з «Літургії» були виконані Охматівським хором вже у 1904 році.

Архівні документи [12] підтверджують нашу гіпотезу, що П. Демуцький почав працювати над літургією після переїзду до Охматова. Так, рукопис літургії [12], який представляє собою нотний зошит (36 аркушів) у твердій палітурці, на першій сторінці має 2 марки, датовані 11 травня 1906 року. Ймовірно, що у 1906 році літургія була надіслана приятелю П. Демуцького на рецензування та отримання порад (про це свідчить наявність декількох варіантів окремих номерів). На те, що збірка була рецензованою вказує ряд ознак: червоним олівцем відмічено паралельні октави, тризвуки, квінти. Вони виділені, як помилка. Враховуючи той факт, що П. Демуцький не вивчав професійно музику, він занотовував музичні записи, так, як це прийнято в народі, з усіма «похибками» з точки зору правил гармонії та поліфонії. Тому окреслити паралельні октави та тризвуки могла тільки та людина, що мала відповідну професійну музичну освіту. Враховуючи те, що у той час П. Демуцький вів активне листування з М. Лисенком ми схилиємося до думки, що рецензування здійснював він.

Інше підтвердження нашої гіпотези знаходимо у рукописній довідці [12], у якій зазначено, що згідно із інструкціями літургію було надіслано до Синоду для перевірки на цензуру. У документі зазначено, що перевірка тривала 10 років, а її результатом за часів царату була заборона виконувати та друкувати

літургію «за простонародность изложения и искажения тональности» [12]. Враховуючи те, що лютому 1917 року імператор Микола II зрікся престолу, а у квітні 1917 року відбулося суттєве скорочення повноважень Синоду, рішення щодо літургії П. Демуцького могло з'явитися найпізніше у 1916 році.

Аналіз вищезазначених архівних матеріалів дозволив нам визначити 1903 рік, як дату завершення роботи над літургією, оскільки у збірці присутні фрагменти обіходних мелодій датовані 1902 роком.

Таким чином, окремі номери з «Песнопения Божественной литургии приспособленныя для сельских хоровъ», (що відома з 1922 року у скороченому та видозміненому перекладі для жіночого хору) були виконані за 18 років, до написання «Літургії св. Іоана Золотоуста для хору та народнього співу» К. Стеценка.

Вагомим фактом, що засвідчує ознайомлення К. Стеценка з літургією П. Демуцького до створення власної літургії 1921 року є лист [13], в якому П. Демуцький перераховує твори, які надасть до бібліотеки К. Стеценка, серед переліку нот є «Служба Божа». Лист датовано 1920 роком. На те, що «Служба Божа» не є новим твором, а перебуває у творчій спадщині П. Демуцького вже певний час вказує і те, що навпроти музичних композицій, створення яких відбулося не давно (по відношенню до року написання листа) композитор зазначає — «Це моя новина», навпроти «Служби Божої» така примітка відсутня.

Вищезазначене виключає можливість впливу К. Стеценка на написання «Літургії» П. Демуцьким. У той же час, ми акцентуємо увагу на зворотному впливі.

Створення духовної музики могло посісти у творчості П. Демуцького набагато більш вагоміше місце, проте, широке коло інтересів не дозволило повноцінно досягнути усіх рівнів його захоплень. Порфирій Демуцький у своїх публікаціях зазначав про бажання опрацювати ту частину народної духовної музики, що виконувалася у сільських церквах, на жаль, повноцінної реконструкції у тому масштабі, як його праця у інших музичних жанрах — не відбулося. Значною перепорою, що не дозволяла повною мірою презентувати духовну музику композитора була цензура та заборона виконання канонічних текстів українською мовою.

Перелік використаних джерел:

1. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Листування Демуцького з Лисенком (1888, 1901). Ф. 1, опис № 42107–42108.
2. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. 50, опис 502. curriculum vitae.
3. Зленко Г. З історії Охматівського хору П. Демуцького (Г. Зленко) / Народна творчість і етнографія. — 1978. — №1. — с. 18–22.
4. Одеська національна бібліотека ім. М. Горького. Відділ рідкісних видань та рукописів. ф. 28/2. Примітки М. Комарова про діяльність Охматівського хору. 74–75 арк.
5. Посѣщеніе Преосвященнымъ Сергіємъ, Епископомъ Уманскимъ, сель Охматова и Кутовъ // Киевские епархиальные ведомости. — 1901. — № 2. — с. 86–90.
6. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. 28, опис 1111 // Як я читаю церковний обіход. — 1920.
7. Одеська національна бібліотека ім. М. Горького. Відділ рідкісних видань та рукописів. ф. 28/2. Примітки М. Комарова про діяльність Охматівського хору. 74–75 арк.
8. Одеська національна бібліотека ім. М. Горького. Відділ рідкісних видань та рукописів. ф. 28/2. Листування П. Демуцького — М. Комарова. 69–73 арк.
9. Демуцький П. Автобіографія (П. Демуцький) / Ліра і її мотиви. Додатки. Біографічні матеріали. — Х.: Видавець Савчук О. О., 2012. — 308 с.
10. Пархоменко Л. Кирило Стеценко / Л. Пархоменко. — К. : Музична Україна, 2009. — 390 с.
11. Засадна О. Літургія Порфирія Демуцького (1922): стилістика в контексті ідеї загальнонародного співу в церкві / О. Засадна // Студії мистецтвознавчі. — 2013. — № 3 — 4. — С. 44–50.
12. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. 1, опис 35932, Песнопения Божественной литургии приспособленныя для сельских хоровъ, 36 л.

13. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. 1, опис 36922, Листування П. Демуцького з К. Стеценком.
14. Пиж'янова Н. В. Окремі аспекти духовної музики Порфирія Демуцького/Н. Пиж'янова // Народознавчі зошити. — 2016. — №. 1 — с. 195–200.
15. Пиж'янова Н. Заснування Охматівського сільського хору Порфирія Демуцького/Н. Пиж'янова // Народознавчі зошити. — 2014. № 6. — с. 1581–1585.